

RAHVALUULELISI AINEID S. H. VESTRINGI EESTI-SAKSA SÕNARAAMATU KÄSIKIRJAS

Dots., fil. tead. kand. E. Laugaste

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Meie arhiivid ja muud materjalide säilitamispaigad sisaldavad veelgi üsna mitmekesist ainekku, mida pole seni kasutatud või mille olemasolu kohta pole veel andmeidki. Süstemaatilise uurimistöo tulemusena on avastatud ja võidakse veelgi avastada üha uusi tekste ja andmeid rahvaluule kohta mitmesugustel aegadel. Selliseid andmeid leidub niihästi Eesti NSV, aga ka meie vennasvabariikide (Vene, Läti jt.) mitmesugustes arhiivides.

Rahvaluule tekkis ja levis suuliselt kirjaoskamatu töötava rahva hulgas juba kauges minevikus. Uute rahvaluuleliste nähtuste tekkimine on toimunud pidevalt, samuti endiste kadumine. Sellepärast iga tekst, mis aitab valgustada ükskõik millise rahva suulist kunstilist loomingut ja selle arengut, on tingimata vajalik rahvaluuleuurijale.

18. sajandi algupoolest pärineb S. H. V e s t r i n g'i eesti-saksa sõnaraamatu käsikiri, mis sõnaseletuste osas annab rohkesti näiteid sellest, kuidas rahvas andis sõnadele peale otsese tähenduse veel mitmesuguseid tähendusvarjundeid ja ülekantud tähendusi, seda lauselises seoses mitmesuguste sõnaühendite ja fraseoloogiliste liitumiste näol (kõnekäänud, idiomaatilised väljendid, koguni vanasõnad ja mõistatused). Fraseologia kasutamise kaudu suudab Vestringi sõnaraamat rohkem kui ükski teine enne Wiedemanni sõnaraamatut iseloomustada eesti sõnavara õige mitmes funktsioonis. Sellepärast väärib käsikiri tähelepanu kui rahvaluulelise materjali allikas, mis olulisel määral võib abistada vanasõnade ja kõnekäändude uurijat.

Vanasõna on välja kasvanud konkreetseist sotsiaal-majanduslikest ja ühiskondlikest või looduslikest tingimustest ning nende kaudu vahendab rahvaluule looja, r a h v a s, poeetilises vormis oma elukogemusi. Vanasõna on iseseisev žanr, lühike, kondenseeritult ning tabavalt sõnastatud poeetiline, õpetliku sisuga mõtteavaldu, mitmete põlvete elukogemuste summa, üldistus üksikkogemustest, tervest reašt üksiksündmustest ning selliselt ta jagabki

oma elukogemusi ka teistele. Gorki iseloomustuse kohaselt on sõnad vanasõnas kokku surutud nagu sõrmed rusikasse, mistõttu omavad suurt löögijõudu. Kõnekäänd annab aga lühidalt, piltlikult, poeetilises vormis mingi olukorra, nähtuse, eseme või omaduse iseloomustuse, erineb vanasõnast selle poolest, et teda pole võimalik mõista lahus kontekstist, ei moodusta iseseisvat žanri. Kõnekäänus on sageli ära jäänud subjekt või objekt, kelle asendamine lubab seda kasutada uues konkreetse olukorras. Kui vanasõna annab üldistusi, iseloomustab kõnekäänd konkreetseid antud olukordi (näit. ei lausunud musta ega valget). Siia kuuluvad ka hulgalised rahvapärased võrdlused (*Temma kaddus kui Uddo ning Pilo ärra*). Kolmanda rühma poeetiliste sõnaühendite osas moodustavad idiomaatilised väljendid, kivinenud sõnaühendid, kus sõnad koos moodustavad mingi kindla mõiste, stereotüüpilise, kindla mõttevarjundi tähistamiseks, ei tarvitse igakord küll sisaldadagi piltlikkust. Nad on tavaliselt mingi lauseliikme funktsioonis (jalga laskma; suurt saama, jämedat jagama). Erinevus vanasõnast ja kõnekäänust seisab selles, et idiomaatiline väljend ei varieeru, kuna aga vanasõna ja kõnekäänd enamasti varieeruvad. Sellise antud keelele omase kivinevuse tõttu ei ole sellised väljendid harilikult tõlgitavad ega teises keeles sõna-sõnalt edasi antavad. Seetõttu on need otsesõnaliselt võetuna enamasti mittemõistetavad teises keeles, ja sageli ongi tõlkijad raskustes nende edasiandmisega, kui vastavad sõnaraamatud neid ei sisalda; ja mitte just harva pole esinenud tõlkijail siin üsnagi suuri libastumisi.

Vestring kasutab oma sõnaraamatus sõnaseletuste osas ka mõistatusi. Mõistatustes on sõnad vahel kasutamist leidnud otseses tähenduses, on aga ka näiteid, kus mõistatuse lahendus ise on Vestringil otsimissõnaks, puududes mõnikord mõistatuse tekstist, mõnikord aga ka ainult kaudselt seotud otsimissõnaga; nagu näit.: „*Vaat vadi pääl, tünder tündri pääl, polik poliko pääl, Orrava händ otsas purjeks*”. Lahenduseks — roog, otsimissõnaks p u r i. Mõistatus on rahvaluuleline väikežanr, mis sisaldab ülesannet olendi, eseme, nähtuse või olukorra vabalt valitud tunnuste alusel poetiseeritud kirjelduse põhjal mõistatada saadud kujutelma taga peituv olend, ese, nähtus või olukord. Selline kujutelm on saadud mitmesuguste poeetiliste võtete kaudu, milleks väikest osa ei etenda võrdlused (Viiakse välja kui kirp, tuuakse jälle kui vaagen), kordused (Salaja tuleb, salaja läheb), annominatsioon (Vaat vaadi pääl, tünder tündri pääl, poolik pooliko pääl, orava händ otsas), antitees (Vähem kui kirp, raskem kui härg), alliteratsioon (Vana härg, vasksed sooled — kannel), onomatopoeetilised ja deskriptiivsed väljendid (Seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline; Puust pugina ja luust luginad ja nihk-nahkadi naginad — härg). Peale nende kasutab mõistatus ka muid kõne-, lause- ja kõlakujundeid, mis mõistatuse kaudu väljendatud poeetilist kirjeldust võivad ilmekamaks muuta. Vormilisest küljest on Vestring kasutanud ühelau-

selsi konstateerivaid mõistatusi ja mõistatus-küsimusi, sest need andsid end muidugi kõige paremini kasutada seletusmaterjalina. Muidugi esineb samu poetilisi võtteid ka vanasõnades ja kõnekäändudes.

Sõnaseletuste osas leidub mitmesuguseid lauseid, mis kuuluvad rahvauskumuste valdkonda. Nii näiteks mõiste *h a r a k a s* seletamiseks kasutatakse lauset: *Hing lähhb Harrakaks aja Teiba* (15). Ilmastiku ja kosmiliste nähtuste alale kuuluvad: *Sigga näab Tule* [= tuult], *läab rattaste ümber* (121); *Päsokesset lendvad möda vet, näggevat vihma* (70); *Kui Künla Pääv saab Härgräästaal jua, ei sa Maria Pääv kuk* [= kukk] *näkata mitte* (125). *Ku[u] lu[u]akse* (56); *Ku süakse ärra* [= kuuvarjutus] (56). Vandumisi ja needmist sisaldavad: *Sago sa halliks Kivviks ma al* (48); *Temma vannub minno Ihho sisse loma* [= lapse] *ärra* (75); *Se kässi katkego ollast ärra[,] kes tedda Sörme otsaga on näppitant* (103).

Peale selle leidub käsikirjas veelgi rohkem keele kui rahvaluule mõistesse kuuluvat fraseoloogiat, mida siin ei käsitleta.

Folkloori seisukohalt ei oleks huvituseta kõnelda sõnaraamatus leiduvast terminoloogiast, mis siin esitatagu. Mütoloogia valdkonda kuuluvad sõnad, nagu *Ahjo päälne* (Rev.) — libahunt (3); *Ask* — kade [nõia tähenduses] (7), *Ask Innime* *vottab teise Tõ-teo, leiva jätko ja keik[,] mis ta näab[,] ärra* (7); *Halli seutma* [= sõitma] — [malaaria]-palavikus olema (14); *Külm Tõbbi* [= malaaria] (58); *Koddokäia* (49); *Lupainjas* (77); *Silma muundaja* (89, 146); *Silma pistaja* (146); *Lendva Maddo* (67); *Näk* (91); *Vallo votja* [= nõid] (190); *Teggia* — töötaja; nõid. *Kui Jummal meit nuhtleb, siis on Teggia teinut* (163); *Lu-Paenjas* (105); *Paene* (105); *Noid, Noidma, Noidus, Noidminne* (96); *Kunst* — kunst, nõidus; *Temma on kunstiga sedda teinut* (60); *Kunsikas* — nõid (Rev.) (60); *Köhn* — Kurat (49); *Köhn näggi* (49); *Köhnrat* — Kurat (49); *Härja-Põlve-rahvas* — härjapõlv-lased (14). *Mardus* ei esine Vestringil algupärasest surma või surma nähtava või kuuldava ennustaja tähenduses, vaid Vestring ütleb, et see tähendavat „südamevalu”, „muret” (83). Rahvameditsiini alalt esinevad mõisted, nagu *naba assemelt ärra* (89); *Kuppo Laskja* (60), *Kuppo laskma* (60). Üldisi mütoloogilisi mõisteid: *Ebba-Usk, Ebba ussolinne, Ebba usklik* (9). Kombeloolisi mõisteid tähistavad *Pulmad, Pulma tallitaja, Pulmalissed, Pulma kutsma, Ärra pulmatama* (123); *Raud Kässi* (129); *Öids* [= öits] (100). Rahvaluulelist üldterminoloogiat: *Ennemuistsed Juttud* — muinasjutud (11); *Vanna Jut* — muinasjutt (29); *Tähhendamise Sanna* — võrdlus, mõistukõne (157); *Vanna Sanna* (191); *Kallew* — lõuend. [Tähendus „kangelane” siin puudub] (36).

Ka naaberteaduste-alast terminoloogiat, eriti etnograafilist, on käsikirjas rohkesti ning see omakorda tingib vajaduse vastava eriala uurijail pöörduda käsikirja poole. Näiteks annab autor *adra* all järgmised *adra* osad: *Adra Aisod, Adra Lussikas, Adra Köht, Adra-*

Pä-Laud (käsipuud), *Adra-Raua-Pu*, *Adra Raud*, aga ka — *Adra-Ma*.

Käsikirjas leiduv folkloristlik materjal aitab fraseoloogia uurijat raskete dateerimisküsimuste lahendamisel. Ka historiograafiaküsimused ei kuulu folkloristikas lihtsate küsimuste hulka. Siin iga viide on teretulnud sel võrdlemisi veel vähetöödeldud alal.

Vestringi käsikirjale on vihjanud varem mõned keeleteadlased,¹ aga folkloristide poolt pole see seni peaaegu üldse tähelepanu leidnud.

Kuidas Vestring oma sõnaraamatu on üles ehitanud, selle kohta paar näidet (lühendatult).

1) Aeg G. aja die Zeit.

Se on öiget aega, Es geschieht zur rechten Zeit.

Enne aego Vor der Zeit.

Mul on üks aeg ikka. Ich habe immer Zeit.

Läks ikka aeg ajald, Pääv pävalt. Es verging immer eine Zeit nach d'ander, ein Tag nach dem andern.

Aega möda asjad käivad almählich, mit der Zeit soll es wol gehen.

Et anna aega, aeg annab hä Nou patientire ein wenig, komt Zeit, kommt Raht.

Kevvadenne Aeg Die Frühlingszeit.

ilm aego umsonst.

Aegsaste bey Zeiten.

2) Illo G. lo Die Schönheit, Zierath.

Illoto herrlich

Proverb. Ei illo panta Paiasse, ei kaunist panta katlasse. Von Schönheit wird man nie satt. Ei illo päle üksike Leent keta.

Illoke deminut.

Illus Schön

Illusaste Schön. Adv.

3) Koer G. ra Ein Hund

Koera hamba Jälled Narben vom Hundes Biss.

Koer kissub mind Seljast der Hund beisst mich im rücken.

Oh sinna koer O du bösewicht

Koera Többi Der Schwindsucht

Koeroké das Hündchen

Ärra arva koera Karvast waid Hambast. Proverb.

Prov. Ei kahhe Perre Koer sa ellades süa.

¹ Hupel; Sitzungsberichte d. GEG 1894.

Käsikiri leidub end. Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjade kogus, sõnaraamatuline osa on kirjutatud 202 foolioleheküljel, lisaks on toodud nummerdamata lehtedel saksakeelsete sõnade register ja tartumurdeliste sõnade loend. Käsikirja saksakeelne šrift on kirjutatud gooti kirjas, eestikeelne oluliselt ladina kirjas mitmete gooti kirjast pärinevate tähtedega, tiitellehel seisab: „Lexicon Esthonicum germanicum concinnatum à S. H. Vestring”. Käsikirja on Õpetatud Eesti Seltsile kinkinud Keila pastor Max Fick.² Mil viisil see tema kätte on sattunud, ei ole selge.

Sõnaraamat on koostatud põhja-eesti murde alusel, tunduvate lääne-eestiliste murdesugemetega. Ainult sõnaraamatu lõpul leidub nimestik tartumurdelistest sõnadest. Nii pidi autor mõlemat murret tundma võimalikult isiklikkude tähelepanekute põhjal, nagu tõepoolest võib järeldada ka sõnaraamatu autori biograafiast. Kaastöölisi selle töö koostamiseks on autoril olnud vist mujaltki.

Kes oli selle töö autor ise? Salomo Heinrich Vestring sündis Pärnus 1663. aastal pastor Johann Vestringi pojana, õppis Riia lütseumis ja 1685. aasta paiku Wittenbergi ülikoolis teoloogiat. 1690. aastal sai ta vikaariks Puhja kihelkonda, asendades sel ajal piibli tõlkimisega tegelevat Adrian Virginiust, 1692. aastal Pärnu eesti koguduse pastoriks, ühtaegu ka Torisse samas ametis, suutis tõusta 1711. aastal koguni praostiks. Vahepeal oli ta ajutiselt ametist tagandatud süüdistatuna väärdõpetuses ja jumalateotuses, mille aluseks oli tema 2. oktoobril 1708. a. peetud kohtukõne, ühtlasi taheti teda ametist täiesti kõrvaldada. Otsus jäi miskipärast teostamata ja Vestring lasti uuesti tööle asuda. Milles seisis õieti tema „süü”, see on seni selgitamata. Oletatavasti põhjustasid seda autori vabameelsed, dogmadest kõrvalekalduvad vaated, mida sel ajal karistati rangelt. S. H. Vestring suri 1749. aastal.

Vestringi kirjanduslik ja keeleline tegevus on küllaltki ulatuslik. Kõigepealt on ta keeleliselt korrigeerinud Adrian Virginiuse 1691. aastal ilmunud laulu- ja palveraamatu II trüki ning kirjutanud kindralsuperintendent Bergius'e korraldusel eessõna Joh. Hornung'i poolt koostatud ja Adrian Virginiuse poolt 1701. a. väljaantud põhja-eestikeelsele „Ma kele Koddo ning Kirgo Ramat'u” II trükile. Samuti olevat temalt säilinud mõned matusekõned.

Käsikirjas on temalt pärandunud põhja-eesti — saksa keele sõnaraamatu käsikiri, mida peeti mõni aeg tagasi kadunuks, tõepoolest on aga säilinud kahes eksemplaris: arvatav originaal Kirjandusmuuseumis, koopia TRÜ Pearaamatukogus. A. W. Hupel, kes oma sõnaraamatu eessõnas loetleb abivahendeid, mida ta on kasutanud, mainib rõhutatult ka Vestringi sõnaraamatu käsikirja, mille kohta Hupel leiab, et käsikiri sisaldab sõnu tartu, pärnu ja lääne eesti murrakuist. Nagu selgub Hupeli andmeist, on käsikiri olnud Põltsamaa trükikojas trükkimiseks, jäi tõepoolest aga trükis

² Sitzungsberichte d. GEG' 1894, lk. 33—34.

ilmumata. Põltsamaa trükikoda rajati alles hulk aega pärast Vestringi surma aastal 1766, mistõttu käsikiri võis sinna sattuda alles teiste, võib-olla tema laste kaudu, kellest poeg suri koduõpetajana alles 18. sajandi lõpul.

Vestring on olnud hea tähelepanuvõimega ning keelevaistuga ja üsna suure ettevalmistusega keeletundja, kes suutis eesti rahva-keelt jälgida mitte üksnes sõnatähenduslike, vaid koguni fraseoloogiliste nüanssideni. See viimane ongi folkloristile kõige huvitavam ja väärtuslikum. Kui Hupel kasutas Vestringi käsikirja, siis eraldas ta fraseoloogia muudest sõnaseletustest ja jättis palju materjali lihtsalt välja. Õieti talitas Hupel Anton Thor Helle eeskujul, kopeeris tema grammatikast maha vanasõnad ja kõnekäänud ning mõistatused, lisades juurde tartumurdelised paralleelid. Tõenäoliselt on Vestringi sõnaraamatut kasutanud ka Anton Thor Helle oma grammatika ja sõnaraamatu koostamiseks (ilmunud 1732. aastal). Viimasel puhul, kui on veenvalt tõestatud, et Anton Thor Helle on mainitud käsikirja kasutanud, laseks Vestringi sõnaraamatus avaldatud materjal end tagasi viia 18. sajandi 20-ndaise aastaise. Kahjuks puuduvad meil otsesed andmed Vestringi käsikirja kasutamise kohta Anton Thor Helle poolt. Seda fakti ei maini ükski allikas (nagu mainib Hupel, et ta on Vestringi sõnaraamatut kasutanud). Kindlama vastuse sellele küsimusele saab anda lingvistiline võrdlus, mille nüüd on usaldatavalt teostanud dots. A. Kask.

Esimesed eestikeelsed kirjavandud vanasõnad pärinevad 1587. aastast Hiiumaalt, neid on aga ainult kaks. 17. sajandist pärineb vanasõnu alles Gösekeni grammatikast. Anton Thor Helle 525 vanasõna 18. sajandi algul on seega määratu tähtsaks andmetekoguks, millele lisa tuleb seega Vestringi sõnaraamatu näol.

Kuni Kreutzwaldini on Anton Thor Helle ja tema alusel Hupeli vanasõnade kogu 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel kõige suurem. 19. sajandi keskpaiku on Kreutzwald koostanud vanasõnade käsikirja, mis sisaldab 1038 numbrit.

Thor Helle ja Hupel annavad oma fraseoloogilise materjali sõnaraamatust eraldi, üldse annavad vähe sõnu ülekantud tähenduses, fraseoloogilises seoses, Vestring aga annab fraseoloogia sõnaseletuste osas. Selles on oluline vahe. On võimalik, et Thor Helle Vestringi poolt kogutud vanasõnu kasutas ja avaldas. Aga seda materjali on siiski vähe.³ Oma grammatikas ütleb

³ Kaheksakümne kaheksast Vestringi sõnaraamatust noteeritud vanasõnast esineb Anton Thor Hellel 64, Hupelil 63 (lisaks on Hupel toonud nr. 37, puht-tartumaalise vanasõna). Pealegi on paljudes tekstides redaktsioonilisi erinevusi, mõnikord õigegi suuri (nr. 16 ja 17 esineb Vestringil poolikult). Anton Thor Helle annab vanasõnu elliptiliste lühendustega, nagu see ongi normaalne: Parram pool muna, kui tühi koor koggoniste; Vestring: Parram on pool muna kui tühi koor. Vestring annab kontaminatsioonilise lühenduse: Kohhus nenda kui tehakse; Helle: Kohhus nenda kui moistetakse, õigus nenda kui tehakse. Jne. See aga sunnib mõtlema kõigi jaoks veelgi ühiste allikate otsimisele.

Anton Thor Helle, et sõnastiku, vanasõnad ja mõistatused tema raamatus olevat väsimatu hoolega kokku seadnud („colligiret“) „üks kristlik sõber“, ja Thor Helle on seda vaid revideerinud. Selles tundmatus sõbras on tahetud näha Tallinna tütarlastekooli õpetajat Hess'i (Recke-Napiersky). Ei ole aga usutav, et juhuslik välismaalane, linlane, rahva keelt tundmata suutis sellises ulatuses opereerida eestlaste vanasõnade ja kõnekäändudega. Siin tuleb otsida teisi abimehi. Üheks abivahendiks võis olla Vestringi käsikiri. Ülejäänud fraseoloogilised materjalid, mida Vestringil ei leidu, on kogunud kõige tõenäolisemalt, vähemalt suuremas ulatuses, siiski Anton Thor Helle ise.⁴ On täiesti tõenäoline veel kolmanda isiku olemasolu, kellelt vanasõnu ja kõnekäände on saadud. Sellele viitavad ka hilisemad vahelekirjutused Vestringi käsikirjas.

Miks just vanasõnad ja kõnekäändud muutusid pastorite poolt juba varakult produktiivselt kasutatavaks rahvaluuleliigiks, selles on omad põhjused. Kõigepealt olid need pastoritele mõistetavamad kui laulud, muinasjutud või muistendid ja nende hulgas leidis rohkesti selliseid, mida võidi kergesti kasutada kirikliku agitatsioonivahendina, anda neile sageli sellinegi sisu, mida rahvas kunagi ei andnud. Vanasõna nr. 34 näiteks on leidnud veel hiljemgi kasutamist kui rahustamisvahend — ärgu nõutagu elult palju, inimene peab elama sellega, mis talle on lastud osaks saada. Ja see, kuidas keegi elab, on jumala tahe ning teene. Rahvahulkades näis see liikuvat kui konstateeriv vanasõna, et palju inimesi peab elama allasurutud olukorras. Tundis ju vanasõnade suurt lõogijõudu usuisa Martin Luther ise, kelle seisukohad pastoritele olid kindlasti teada ja kelle tegevus vanasõnade kasutamise alal tuntud.⁵ Ka Hupel ise ütleb sõnaselgelt, et vanasõnad annavad materjali keeueurijale ning jutlustajale eestlase tähelepanu tõmbamiseks jutlusele.⁶ Oma materjali kogus Vestring tõenäoliselt siis, kui ta oli püsivalt asunud ametisse Pärnus ja Toris, s. o. 17. sajandi viimasel ja 18. sajandi kahel esimesel kümnendil. Pealegi, nagu viidatud, on sõnaraamat koostatud põhja- ja lääne-eestilise murdematerjali baasil, mis omakorda aitab kinnitada oletust, et materjalide kogumine võis toimuda mainitud ajavahemikus. Sõna-

⁴ Kirjandus: [Anton Thor Helle], Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache 1732. — F. K. Gadebusch, Livländische Bibliothek III (1777), lk. 260. — A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre (1780). — A. W. Hupel, Nordische Miscellaneen IV (1782); J. Fr. Recke ja K. Ed. Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon d. Prov. Livland... II, IV (1832); K. E. Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland IV (1852); Th. Beise, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland von J. F. Recke u. C. E. Napiersky, Nachträge und Fortsetzungen, bearbeitet v. D. Th. Beise. II. Mitau 1861; Rosenplänter, Beiträge V, lk. 91.

⁵ Fr. Seiler, Deutsche Sprichwörterkunde (1922), lk. 116—117.

⁶ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre. Mitau 1818², lk. 149. Rahvaluulet (koguni rahvalaule) soovitab rahvale liginemise vahendina pastoreil kasutada ka Knüpper. (Vt. Rosenplänter, Beiträge IX (1817), lk. 13.)

raamatu valmimise *terminus ante quem* võiks olla 1732 siis, kui on kindlaks tehtud valmis sõnaraamatu kasutamine Anton Thor Helle poolt. See on aga kõigiti tõenäoline. Võimalik on muidugi veel ühine allikas nii Thor Hellel kui Vestringil, aga see võib olla kõige rohkem täiendav allikas nii ühele kui teisele. Selles osas saab lõpliku otsuse anda ikkagi keeleline analüüs, fraseoloogia aga seda teha ei võimalda.

Vestringi sõnaraamatu kaudu on rahvaluuleuurijate kasutusse saadud kõgukas hulk vanasõnu ja kõnekäande, mis ei jää hulga poolest maha Heinrich Gösekeni grammatikast (1660), kus leidub 74 vanasõna ja kõnekäandu ning 1 mõistatus, vaid moodustab Gösekeni omast siiski suurema kogu, sisaldades 88 vanasõna, 114 kõnekäandu ja fraseoloogilist väljendit, kaasa arvamata veel puhtkeelelistele nähtustele liginevat fraseoloogiat, ja 17 mõistatust.

Järgnevas esitatakse väljavõtteid Vestringi käsikirjas esinevast fraseoloogilisest materjalist.

V a n a s õ n a d .

1. Aega möda asjad käivad (2; H 2).⁷ — 2. Et anna aega, aeg annab hä Nou (2; H 1). — Variatsioon: Hädda annab Nou (13). — 3. Küllab Jummal ka abbi annab, kui on Lapsed lodut ellama (1). — 4. Üks Pat on Wottajal ühheksa on ajajal (4, 200; H 481). — 5. Ühheksa ammetit temmal, kümnes nälg (5). — 6. Parrem on auga surra kui Häuga ellada (14). — 7. Küllab Tõbbi näeb iggase Paika (23, 167). — 8. Kui tõbbi tulleb ükskord Perrese, kül ta kordab keik ärra (55). — 9. Ei illo panta Paiasse, ei kaunist panta katlasse (24). — 10. Ei illo päle üksike Leent keta (24; H 23). — 11. Ke palju Maad käib se palju näab (32). — 12. Küllab Karrost saab Mängimees, Hundist ei sa mitte (38). — 13. Ärra arwa Koera Karwast waid Hambast. (49; H 6). — 14. Ei Kahhe Perre Kõer sa ellades süa (49; H 24). — 15. Suur Wihm on kõhnem kui Poud (50). — 16. Kelle kukkur selle kohhus (59). — 17. Kohhus on nenda kui tehhasse (52). — 18. Keik on riista riidlejat, ei olle Koolja korristajad (54; H 142). — 19. Parram on kaks Lindo pessitelle, kui üks Lind (113). — 20. Parram on pool munna kui tühhi Koor (54, 89; H 360). — 21. Mis noor mees teeb, se wanna Mees rikkub (56). — 22. Mis noornal kokko panneb se wannumis sööb (96. Vrd. H 291). — Variatsioon: Mis noornal kokko panneb se pääb Wannumis söma (191). — 23. Ninda kui Külla minnul, ninda minna Küllale (58; H 319). — 24. Tanna Kuld, home Muld (59; H 431). — 25. Kurrat kullotab kuus pari Kinge, enne kui paar rahwas kokkosaab (61; H 242). — 26. Wanna

⁷ Klambrites on antud sõnaraamatu lehekülje number. Märgiga H (= Anton Thor Helle) on tähistatud vastava vanasõna leidumist Anton Thor Helle grammatikas näidatud numbril all.

koer aetakse metsa, kui polle Kutsikast mitte (61). — 27. Kutsmata on ta tulnut, ajamatta on ta läinut (61). — 28. Kes kuleb se tuleb (61). — 29. Omma laps on lapsokenne, wõras Laps on laastokenne (62). — 30. Libba keel Herritse meel (68; H 271). — 31. Lihhane keel raiub luise Kaela mahha (69; H 272). Variatsioon: Küllab lihhane Keel woib luise kaela raiota (76). — 32. Näljane Koer on kibbedam (91; H 310 ja 311). — 33. Nimmi ei rikko Meest (94). — 34. On Jummal mind Pissoko õnnega lonut, siis pean minna pissoko õnnega toitma (115; H 336). — 35. Sedda üllem sa olled, sedda ennam ennast allanda (142). — 36. Jummal nink Kohhus seisab ülle Keik (143). — 37. Mis Sussi Suus se Sussi Perses (156). — 38. Kui Jummal meit nuhtleb, siis on Teggia teinut (163). — 39. Maggaja Ossa pantakse ülles, Tõrkja Ossa süakse ärra (168; H 277). — 40. Tühhi teeb Torro majasse (171; H 465). — 41. Kui on tõssi se tousko, Kui on Walle siis Wajogo (188; H 215). — 42. Jo tulesam ilm, jo parrem Warrastada (192). — 43. Kes Wõlla wottab, se peab Wõlla maksma (199). — 44. Mis se Wottaja wottab, kui andaja ei anna (200; H 299). — 45. Ärra peksa Härja, Härg läab pekstes hullumaks (14; H 10). — 46. Annab jummal Wõrad, siis ta annab ka Wõraste Warra (200; H 4). — 47. Kanna kakotab, Perre läab teise Pessa päle (68). — 48. Kelle jures temma on, selle nimme pääl ta hütakse (94). — 49. Au olgo sulle, Häbbi olgo mulle (8). — 50. Au maksab rahha (7; H 14). — 51. Ei hä tulle ühhelt poolt kui ep teine te hääd vasto. Proverb. (13; H 19). — 52. Vai tulleb kurri ühhest polest kui polle teist poolt vasto (119). — 53. Kassi jouab ennam kui kohhus on (33). — 54. Anna Pil hullo kätte, hul ajab Pilli lõhki (19; H 5). — 55. Ei hullo künä eiga külweta kül se sünnib muido (19; H 20). — 56. Jummal parrandab kül noppest omma Jälgi ärra (20). — 57. Sõrmed jäewat jaggajalle (21; H 412). — 58. Ärra kita issi ennast lasse muud kita. Proverb. (45; H 7). — 59. Mehhe kont maksab ikka rahha (= mees on ikka mees) (54; H 282). — 60. Kivvi eest mõnat [=mõõnad] ärr, ei mõna kurja Su eest (86; Vt. H 189). — 61. Tõbbi on nobbe tulõma, ei olle ta ni nobbe minnema mitte (95). — 62. Ärra suremma Noida otsi, kui Wõras majas. Proverb. (96; H 11). — 63. No[o]da ammet ei aita ennam (96). — 64. Öigusse pääl minna ep karda ühtegit (100; Vrd. H 330). — 65. Kes tahhab öigest ellada sedda ep kardeta mitte (100). — 66. Omma leitut Wõras varrastut (103). — 67. Kus polle õiget otsust [=otsustajat] mitte, sääl polle ka middagit (104). — 68. Ei siin piddo parranda, kui ei võrast vähända. Prov. (113). — 69. Arvaste vaene laps punnaseks saab siiski ei sallita mitte. Proverb. (123; H 12). — 70. Puhho olleme rikkad, teise olleme sandid (132; H 370). — 71. Saose ilmaga käib Tuul kaksipiddi (138). — 72. Hä hobbone, sant mees (141). — 73. Santus on lähhemal kui rikkus (141). — 74. Seisaval kivvil kasvab sammal päle. Mis ikka veretakse sel polle ühtegid (141; Vrd. H 515). — 75. Sallaja tehhasse Sauna viakse ikka (142; H 382). —

76. Sui teeb Talvele assed (152). — 77. Igga Tõõ ajab omma aia tagga [= võtab oma aja] (159). — 78. Te mees [= teekäija] näab monda (162). — 79. Kes väga tootab se Valletelleb (170). — 80. Kes vaene, saab vaeseks jäma, se on ikka (184; Vrd. H 177). — 81. Aus laps nuttab ahjo pääl, vördjas varrava tagga (186; H 16). — 82. Vattel on lühhikesset Jallad (190; H 495). — 83. Issi läks vannemaks, Tõbbi läks noremaks (191). — 84. Aeg lääb vannadusse pole ei mitte nore pole (191). — 85. Vargas kidab senni kui ta viimse Pulga päle saab (192). — 86. Vask on vaese mehe kuld (193; Vrd. H 511). — 87. Kül Vassika nahk viakse Turro päle, ni kui härja nahk (193). — 88. Verri teeb verrelle soja. Proverb. (194).

Kõnekäänud ja idiomaatilised väljendid.

1. Se tahhab keige Ma Ilma ennese Selga wotta (24). — 2. Minna ei tohhi mitte Jummalä Ilma wasto (24). — 3. Temma on kahhe ilma wahhel (24). — 4. Ärra naera, kül sa sööt issi omma süllitut kaapsad (30). — 5. Toob Walled Küllast, teised wiib Küllase (58). — 6. Neil on monda Tuult Jalge al (177). — 7. Minna ei woi tänd Silma otsast mitte nähha (146). Var.: Ei ma woi tedda Silma otsast nähha (90); Temma ei woi tedda Silma otsast mitte nähha (104). — 8. Ma ollen otsekui Emma Põues (120). — 9. Tulli pitka ninnaga taggasi (116). — 10. Täl on wahhe Ninna (187). — 11. Temma hakkas (kargas) mo Rindo (132). — 12. Kui kaks Kät Rinde päle saab (132). — 13. Siis on keige õigem kui panneb Musta Walge päle (90). — 14. Temma ei üttelnd Musta eiga Walget (89). — Var.: Ei lausnud temmale Musta eiga Walged (66). — Minna es lausunt temmale Märga Sanna (80). — 16. Ni palju mitte kui se must küüs kannab (58). — 17. Kel Küne ammet (viis) on (58). — 18. Monda on nähtut. Wiimne nägemma (91). — 19. Nemmad jõid et Silmad Pääst tahtsid ärrakukkuda (59). — 20. Polle temma mind Sörme otsaga lõnut (73). — 21. Minna jäin üksi jälle kui se Kuk siin Toas (59). — 22. Kül saab kuulda, kel õigus kel Kõwwerus (51). Ka: Hännatummad Kõnned [= absurdsed, arusaamatud kõned] (14, 50). — 23. Sel kõnnel ei olle Hända tagga (50). — 24. Temma kaddus kui Uddo niink Pilw ärra (30). — 25. Lõ kui lõöt Mees wottab Mehhe wasto (73). — 26. Temma Juukse Karwo polle ni palju mitte (38). — 27. Kes tedda tagga ajab. Koer ei haugu temma tagga (16). — 28. Küllab muld tassa teeb (162). — 29. Se Lummi olli ninda hä kui kord Sõnnikut (55). — 30. Ilm on wihma Karwane (38). — 31. Heä Innimenne ei lonka sepärrast (75). — 32. Kuida Kässä käib (32). — 33. Minna käisin kül temma päle (32). — 34. Kel on sel on (102). — 35. Tulli takkus (159). — 36. Jalga laskma (22). — 37. Tannole pannema (161). — 38. Appi! Appi! Kuuljad, näggiad (6). — 39. Ku süakse ärra (56). — 40. Pääw süakse

ärra (105). — 41. Päwad käiwat Orja pole (105). — 42. Päwad käiwad Perremehhe pole (105). — 43. Minna tahhan sedda alt ja päält kulata (5). — 44. Ei anna temma alwa Sanna ühhegille (5). — 45. Ei sa eddesi eiga taggasi (9). — 46. Silma ees on hä, saab Selja tagga siis teine Nou warsi (13). — 47. Ei sa häga tänd hääks ei sa kurjaga tänd hääks (13). — 48. Arro on se Mees, mis tämmode kaero sai (31). — 49. Eiga mul polle kahhet kääd (33). — 50. Sääl ei päse hiir ei harrakas [= keegi ei pääse üle] (15). — 51. Minna ei woi sedda mitte omma hinge päle piddada (17). — 52. Minna ei sa ühhegi kääst öigust, kui ma kahte Jummalat ei teni (35). — 53. Ta kidab temma kaela katki (44). — 54. Temmal on kitsas nou (kitsas kä) (47). — 55. Maast maddalast (79). — 56. Mees on omma nahha sees [= uhke] (83). — 57. Monni hobbone seudab et Mets kõlgub kõrwas (85). — 58. Ei sö sinna mudda Jalla alt mitte, jo siis sinna ka leiba sööt (87). — 59. Moista issi ennast mitte moista Jummalad ka mitte (87). — 60. Nahha päle sama (92). — 61. Minna es tea ö eiga Päwa mitte (99). Variatsioon: Ei tea ö eiga Päwa (162). — 62. Mul es olle ö ööks ei Pääw Päwaks (99). — 63. Kui need ei te öigust mitte kelle kä öigus on (100). — 64. Öigus on teise ausa rahwa kä sest polle räki ühtegit (100). — 65. Temmal on ots kä (104). — 66. Pääd otsima [= pead parasiitidest puhastama] (104). — 67. Kui päseme siis päseme (107). — 68. Kes tühja paljast keik jouab räkida (108). — 69. Omma warra nahka pannema (109). — 70. Peksa tedda ninda et temma Selg ni pehmeks saab, kui temma köht (112). — 71. Minna tahhan sind ninda peniks tehha, et sa päat ninda jäma otse kui Jahho (112). — 72. Temma löi tedda pihhuks ja pörmuks katki (113). — 73. Se on ni täis kui pihho ja pörmo (113). — 74. Pihhuks ja pörmuks joobnut (113). — 75. Piilkane-pimme (114). — 76. Mets pliksub ja plaksub (116). — 77. Küllab se meie põlweks on, e.: Kül ta meie põlwe seisab (117). — 78. Taewas on hanne Puggus (121). — 79. Minno südda on ni puhhas, kui laps Emma ihhus (121). — 80. Taewas on püggalik [=taevas on väikesed õhukesed pilved] (122). — 81. Temma ei jätnut sinna Pulga Pulga päle (123). — 82. Wai minna temmale pannen Sarwed pähhä (141). — 83. Terre saunast tullemast (142). — 84. Sedda ennem ta sai, sedda ennem ta tachtis (142). — 85. Temma on unnega seggaminne (142). — 86. Silmad jäid seggaseks (143). — 87. Minna tahhan se ees hä seista (143). — 88. Ülle seitsme jäi ülle kui kanna Poeg (143). — 89. Seisminne on warraks (143). — 90. Polle ma tälle ni paljo kurja teinut, kui haige Silm kannab (146). — 91. Minna tahhan tedda siin sammu paikas sinnises vees tehha, kes tetta takka ajab koer ei haugu tedda tagga (146). — 92. Temma söimab teise ninda ärra et temma ei maksa roja jalla alt (148). — 93. Se peab öiete sõnut mees ollema ke sedda teeb (148). — 94. Minno Sööm on sõdut, minno Joom on jodud (149). — 95. Temma ütles sedda mo Su sisse (151). — 96. Minno südda on ninda puhhas kui üks amen kirko

sees (153). — 97. Minno südda ei olle ühhegi nähha, temma on mo ennese täda (153). — 98. Südda on ikka lahti (153). — 99. Se on täl Surmaks antut (155). — 100. Surma Su täis (155). — 101. Eiga temma surnut, eiga temma ellant (155). — 102. Tal-lele pannema wannaks Warraks (160). — 103. Küllab muld tassa teeb (162). — 104. Ennam Tiit, kui tühhi koggone (174). — 105. Nemmad piddawat Härjad Tuppe ei panne ikke alla [=hoia-wad härjad kodus, ei rakenda neid] (175). — 106. Hakka Turja päle kinni (175). — 107. Ei aita ennam usk (183). — 108. Ihho karwad wärrisewad (186). — 109. Ta ellab we warral (192). — 110. Kätte warral toitma (192). — 111. Sedda ennam ta sai, sedda ennam ta tahtis (142). — 112. Temma Lööts ei olle veel täis (73). — 113. Keeld peksma (kandma) (112). — 114. Kel polle kasa, se wottab kassi (30).

Mõistatused:

1. Üks hiir kaks Sabba. (Pastel) (17; H 115). — 2. Wanna wak uus kaas. (Külmanud tiik) (30; H 131). — 3. Wanna naine istub Nukkas Sülle Saio täis. (Rup kakkud täis.) (Kerisega ahi talumajas.) (35; H 130). — 4. Wähhem kui Kirp, raskem kui härg. (Pölev säde) (46; H 124). — 5. Wiakse wälja kui kirp tuakse jälle kui Wagen. (Sööginaeris) (46; H 134). — 6. Wiis kitse närriwat ühhe Kuhja all. Anigma. (Viis sõrme koonla all.) (47; H 135). — 7. Üks anni nelli ninnad. (Padi) (70; H 114). — 8. Lih-hane Püss lasseb kando, ossab ninnase (123). — 9. Waat wadi pääl, tünder tündri pääl, polik poliko pääl, Orrawa händ otsas purjeks. (124; H 133) Aenigm. — 10. Walged sööb ja musta sittub. Proverb. (Küünal) (147; H 126). — 11. Wanna härg, waksed Soled (Kannel) (151). — 12. Mis tulleb Sündimatta ilmale (Munna) (154). — 13. Üks Tubba wiis kamrid (Kinnas) (172; H 119). — 14. Tü[ü] üllespidi Laddo alaspiddi (Cauda vaccae) (Lehma saba) (173; H 113). — 15. Üks waat kahte suggu öllud sees (Muna) (183). — 16. Walge wälli, kirjo karri tark karja kaitsja. (Kirik) (186; H 125). — 17. Warre al warre pääl mun-nad keskel. (Leivaahi) (192; H 132).

ФОЛЬКЛОРНЫЙ МАТЕРИАЛ В РУКОПИСИ ЭСТОНСКО- НЕМЕЦКОГО СЛОВАРЯ С. Х. ВЕСТРИНГА

Доц. канд. филол. наук Эд. Лаугасте
Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

Восходящий к первым десятилетиям XVIII века рукописный эстонско-немецкий словарь содержит в части толкования слов немало эстонского фольклорного материала: пословицы, поговорки и даже одну загадку.

С точки зрения изучения народного творчества весьма важно использовать весь фольклорный материал, сохранившийся в любых рукописных памятниках старины. Поскольку данная рукопись представляет интерес как для исследователей, так и для более широких кругов читателей, здесь представлен весь имеющийся фольклорный текст, с соблюдением написаний подлинника. В словаре помещены 88 пословиц, 114 поговорок и других фразеологических оборотов, а также 17 загадок.